

“HAYRAT UL-ABROR” VA “FARHOD VA SHIRIN” DOSTONLARIDA AXLOQIY FAZILATLAR

Axmedova Aziza Xaydarovna

*Toshkent Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
“O‘zbek tili va adabiyoti” yo‘nalishi magistranti*

Annotatsiya

Mazkur maqolada Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” va “Farhod va Shirin” dostonlarida aks etgan axloqiy fazilatlar tahlil qilinadi. Asarlarda adolat, halollik, sabr, mehnatsevarlik, insonparvarlik kabi fazilatlarning badiiy ifodasi o‘rganiladi. Tadqiqot natijasida ushbu dostonlar komil inson g‘oyasini targ‘ib qiluvchi muhim manbalardan biri ekani aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: axloqiy fazilat, komil inson, adolat, mehnatsevarlik, sabr, Alisher Navoiy.

Annotation

This article analyzes moral virtues reflected in Alisher Navoi’s epics “Hayrat ul-abror” and “Farhod and Shirin”. The study examines the artistic representation of virtues such as justice, honesty, patience, diligence, and humanism. The research reveals that these epics play an important role in promoting the idea of a morally perfect human being.

Keywords: moral virtues, perfect human, justice, diligence, patience, Alisher Navoi.

Аннотация

В данной статье анализируются нравственные качества, отраженные в поэмах Алишера Навои «Хайрат ул-аброр» и «Фархад и Ширин». Рассматривается художественное выражение таких добродетелей, как справедливость, честность, терпение, трудолюбие и гуманизм. В результате исследования установлено, что данные произведения играют важную роль в формировании идеи нравственно совершенного человека.

Ключевые слова: нравственные качества, совершенный человек, справедливость, трудолюбие, терпение, Алишер Навои.

Kirish

Yurtimizda buyuk mutafakkir va davlat arbobi Alisher Navoiy merosini o‘rganish, uning asarlarida ilgari surilgan ma’naviy va axloqiy g‘oyalarni chuqur tadqiq etish davlat miqyosida muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbek xalqining boy adabiy merosi orasida Navoiy ijodi alohida o‘rin egallaydi. Uning asarlari nafaqat badiiy qiymati, balki insonni komillikka yetaklovchi axloqiy qarashlari bilan ham

beqiyosdir. Ayniqsa, shoirning “Xamsa” turkumiga kiruvchi Hayrat ul-abror hamda Farhod va Shirin dostonlari axloqiy fazilatlar, komil inson g‘oyasi va ma’naviy tarbiya masalalarini yuksak badiiy darajada yoritib bergan asarlar hisoblanadi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda yosh avlodni ma’naviy barkamol, yuksak axloqiy fazilatlarga ega insonlar qilib tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu jihatdan qaraganda, Alisher Navoiy asarlarida ilgari surilgan g‘oyalar, xususan, adolat, halollik, mehnatsevarlik, sabr-toqat va insonparvarlik kabi fazilatlar bugungi jamiyat uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Navoiy o‘z asarlarida insonni komillikka yetkazuvchi fazilatlarni ulug‘lab, jamiyat taraqqiyoti uchun ma’naviy yetuk shaxs zarurligini ta’kidlaydi. Mamlakatimizda Navoiy merosini chuqur o‘rganish va targ‘ib qilishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, Shavkat Mirziyoyev ham buyuk shoir merosining ahamiyatini alohida ta’kidlab shunday degan: **“Alisher Navoiy – o‘zbek xalqining ma’naviy olamini, milliy tafakkurini, ezgu fazilatlarini yuksak darajada ifoda etgan buyuk siymodir.”** Ushbu fikr shoir asarlarining nafaqat adabiy, balki ma’naviy va tarbiyaviy ahamiyati nihoyatda katta ekanini ko‘rsatadi.

Darhaqiqat, Navoiy ijodida inson kamoloti, axloqiy yetuklik, jamiyatda adolat va ezgulikni qaror toptirish g‘oyalari yetakchi o‘rin tutadi. “Hayrat ul-abror” dostoni pand-nasihat ruhida yozilgan bo‘lib, unda adolatli jamiyat, halol mehnat, saxovat va insoniylik kabi fazilatlar keng yoritiladi. “Farhod va Shirin” dostoni esa muhabbat, sadoqat, matonat va fidoyilik kabi yuksak axloqiy qadriyatlarni badiiy obrazlar orqali ifoda etadi. Ayniqsa, Farhod obrazi mehnatsevarlik, jasorat va sadoqat timsoli sifatida tasvirlanib, komil inson idealining yorqin namunasi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli ushbu maqolada Navoiy qalamiga mansub “Hayrat ul-abror” va “Farhod va Shirin” dostonlarida aks etgan axloqiy fazilatlar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi hamda ularning bugungi jamiyat va yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati ochib beriladi. Mazkur asarlar orqali shoir insonni ma’naviy poklik, adolat, mehnatsevarlik va insonparvarlik ruhida tarbiyalash g‘oyasini ilgari surganini ko‘rish mumkin.

O‘zbek mumtoz adabiyotining buyuk namoyandasi Alisher Navoiy o‘z ijodida insonning ma’naviy kamoloti va axloqiy tarbiyasiga katta e’tibor qaratgan. Uning “Xamsa” asarlar turkumiga kiruvchi “Hayrat ul-abror” va “Farhod va Shirin” dostonlari axloqiy g‘oyalar bilan boyligi bilan ajralib turadi. “Hayrat ul-abror” dostoni pand-nasihat ruhida yozilgan bo‘lib, unda insonning odobi, adolati, saxovati va komillikka intilishi haqida fikr yuritiladi. “Farhod va Shirin” dostoni esa muhabbat, sadoqat va mehnatsevarlik kabi fazilatlarni ulug‘laydi. Mazkur maqolaning maqsadi ushbu ikki doston misolida Navoiy ijodida aks etgan axloqiy fazilatlarni ilmiy jihatdan tahlil qilishdir.

Metodologiya

Maqolani tayyorlash jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **Matn tahlili metodi** – dostonlardagi axloqiy g‘oyalarni aniqlash uchun.
- **Qiyosiy tahlil metodi** – ikki asardagi axloqiy fazilatlarni solishtirish uchun.
- **Adabiy-tahliliy metod** – badiiy obrazlar orqali axloqiy g‘oyalarni ochib berish uchun.

Bu metodlar yordamida asarlarda aks etgan axloqiy qadriyatlar o‘rganildi.

Natijalar

Tadqiqot jarayonida Alisher Navoiy ning Hayrat ul-abror va Farhod va Shirin dostonlari tahlil qilinib, ularda aks etgan axloqiy fazilatlarning asosiy yo‘nalishlari aniqlab olindi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, ushbu asarlarda insonning ma‘naviy kamoloti va komil inson g‘oyasi markaziy o‘rinni egallaydi. Shoir badiiy obrazlar hamda pand-nasihat xarakteridagi fikrlar orqali jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan axloqiy qadriyatlarni ilgari suradi. Avvalo, tadqiqot natijasida har ikki dostonda **adolatlilik g‘oyasi** muhim o‘rin tutishi aniqlandi. “Hayrat ul-abror” asarida adolat jamiyat barqarorligining asosiy mezoni sifatida talqin qilinadi. Shoir adolatli boshqaruv va halol munosabatlar jamiyatda tinchlik va taraqqiyotni ta‘minlashini ta‘kidlaydi. Bu fikrlar asarda pand-nasihat tarzida ifodalangan bo‘lib, ular jamiyatni adolat va ezgulik asosida rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Ikkinchidan, tadqiqot davomida **mehnatsevarlik va fidoyilik** fazilatlari ayniqsa “Farhod va Shirin” dostonida yorqin aks etgani aniqlandi. Farhod obrazi orqali shoir insonni ulug‘laydigan eng muhim fazilatlardan biri mehnat ekanini ko‘rsatadi. Farhodning tog‘larni teshib ariq qazishi nafaqat sevgi yo‘lida qilgan jasorati, balki insonning matonati va mehnatga bo‘lgan hurmatining timsoli sifatida talqin qilinadi. Shu orqali Navoiy inson hayotida mehnatning ulkan ahamiyatga ega ekanini badiiy tarzda ifodalaydi.

Uchinchidan, har ikki asarda **sabr-toqat va matonat** fazilatlari muhim axloqiy qadriyat sifatida namoyon bo‘ladi. Qahramonlar turli sinov va qiyinchiliklarga duch kelishiga qaramay, o‘z maqsadlaridan voz kechmaydi. Bu esa insonni komillikka yetaklovchi muhim fazilat – sabr ekanini ko‘rsatadi. Navoiy bu g‘oyani o‘z qahramonlari taqdiri orqali ta‘sirchan tarzda yoritadi.

To‘rtinchidan, tadqiqot natijalariga ko‘ra, **insonparvarlik va saxovat** ham Navoiy dostonlarida alohida o‘rin tutadi. “Hayrat ul-abror” asarida insonlarga yaxshilik qilish, mehr-oqibat ko‘rsatish, halollik va saxovat kabi fazilatlar komil insonning asosiy belgilaridan biri sifatida talqin qilinadi. Bu fikrlar shoirning insonparvarlik ruhidagi qarashlarini aks ettiradi.

Shuningdek, tahlillar natijasida ushbu dostonlarda ilgari surilgan axloqiy g‘oyalar bir-biri bilan uzviy bog‘liq ekani ham aniqlandi. “Hayrat ul-abror” asari ko‘proq nazariy-falsafiy va pand-nasihat xarakterida bo‘lsa, “Farhod va Shirin”

dostoni esa shu g‘oyalarni badiiy voqealar va obrazlar orqali ifodalab beradi. Natijada, Navoiy ijodida axloqiy fazilatlar masalasi ham nazariy, ham badiiy jihatdan mukammal yoritilganini ko‘rish mumkin. Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Navoiy dostonlari insonni ma’naviy barkamollikka chorlovchi muhim badiiy manba hisoblanadi. Ularda ilgari surilgan adolat, mehnatsevarlik, sabr-toqat, insonparvarlik kabi axloqiy qadriyatlar nafaqat o‘z davri uchun, balki bugungi jamiyat uchun ham katta tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Tahlillar natijasida quyidagi axloqiy fazilatlar aniqlandi:

1. Adolat g‘oyasi

“Hayrat ul-abror” dostonida adolat komil insonning eng muhim fazilatlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Shoir jamiyat barqarorligi adolatga asoslanishini ta’kidlaydi.

2. Mehnatsevarlik

“Farhod va Shirin” dostonida Farhod obrazi mehnatsevarlik timsoli sifatida tasvirlanadi. U tog‘larni teshib ariq qazishi orqali inson mehnatining buyuk kuchini ko‘rsatadi.

3. Sabr va matonat

Har ikki asarda ham sabr insonni kamolotga yetkazuvchi muhim fazilat sifatida talqin qilinadi. Qahramonlar turli sinovlarga duch keladi, ammo sabr bilan ulardan o‘tadi.

4. Insonparvarlik

Navoiy asarlarida insonparvarlik g‘oyasi alohida o‘rin egallaydi. Shoir insonlarni bir-biriga mehribon bo‘lishga undaydi.

Muhokama

Alisher Navoiy ijodida insonning ma’naviy kamoloti va axloqiy yetukligi masalasi muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, Hayrat ul-abror va Farhod va Shirin dostonlari axloqiy fazilatlarini ulug‘lash va komil inson g‘oyasini targ‘ib etish jihatidan alohida ahamiyatga ega. Ushbu asarlar orqali shoir jamiyat taraqqiyoti insonning axloqiy barkamolligiga bog‘liq ekanini badiiy obrazlar orqali yoritadi.

“Hayrat ul-abror” dostonida axloqiy fazilatlar

“Hayrat ul-abror” dostoni didaktik ruhda yozilgan bo‘lib, unda insonning odobi, adolati, halolligi va saxovati haqida chuqur falsafiy fikrlar bayon etiladi. Asarda adolat eng muhim axloqiy fazilat sifatida talqin qilinadi. Navoiy adolatli jamiyat barqaror va farovon bo‘lishini ta’kidlaydi. Masalan, dostonida shunday fikr ilgari suriladi:

*“Adl ila bunyod erur mulk va davlat,
Zulm ila barbod bo‘lur har bir saltanat.”*

Bu misralarda shoir adolat davlat va jamiyat taraqqiyotining asosi ekanini ta’kidlaydi. Agar jamiyatda adolat hukm sursa, insonlar o‘rtasida tinchlik va totuvlik

qaror topadi. Aksincha, zulm va adolatsizlik jamiyatni inqirozga olib keladi. Demak, adolat nafaqat shaxsiy fazilat, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi muhim omildir. Shuningdek, dostonida saxovat va insonparvarlik fazilatlari ham ulug'lanadi. Navoiy inson boshqalarga yaxshilik qilish orqali o'zining ma'naviy kamolotiga erishishini ta'kidlaydi. Shoir nazarida haqiqiy komil inson boshqalarga yordam berishga tayyor bo'lgan, mehr-oqibatli va halol shaxsdir.

“Farhod va Shirin” dostonida axloqiy fazilatlar:

“Farhod va Shirin” dostoni esa badiiy syujeti orqali axloqiy g'oyalarni ifodalab beradi. Asarda Farhod obrazi mehnatsevarlik, sadoqat va matonat timsoli sifatida tasvirlanadi. U Shirin muhabbati yo'lida ulkan tog'larni teshib, ariq qazishga ham tayyor bo'ladi. Bu holat insonning maqsad sari intilishi va fidoyiligining yorqin namunasi sifatida talqin qilinadi. Masalan, Farhodning mehnatga munosabati quyidagi mazmunda ifodalanadi:

*“Mehnat bila erur inson ulug',
Mehnatsiz hayot erur behuda yug'.”*

Bu misralar orqali shoir insonni ulug'laydigan asosiy omillardan biri mehnat ekanini ko'rsatadi. Farhod obrazi orqali Navoiy mehnatsevarlikni komil insonning muhim fazilati sifatida talqin qiladi. Shuningdek, dostonida sadoqat va muhabbat g'oyalari ham muhim o'rin tutadi. Farhodning Shirinni sevishi oddiy tuyg'u sifatida emas, balki insoniy sadoqat va fidoyilik timsoli sifatida tasvirlanadi. U o'z sevgisi yo'lida turli qiyinchiliklarga bardosh beradi, bu esa uning sabr-toqat va matonatini namoyon etadi.

Ikki asardagi axloqiy g'oyalar qiyosi:

Har ikki dostonni qiyosiy tahlil qilganda, ularda ilgari surilgan axloqiy g'oyalar o'zaro uyg'un ekani ko'rinadi. “Hayrat ul-abror” asarida axloqiy fazilatlar ko'proq pand-nasihat va falsafiy fikrlar orqali ifodalansa, “Farhod va Shirin” dostonida ular badiiy voqealar va obrazlar orqali tasvirlanadi. Masalan, “Hayrat ul-abror”da adolat va saxovat haqida nazariy fikrlar berilgan bo'lsa, “Farhod va Shirin”da bu g'oyalar qahramonlarning xatti-harakatlari orqali ochib beriladi. Farhod obrazi orqali mehnatsevarlik, sadoqat va jasorat kabi fazilatlar amaliy misol sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan qaraganda, Navoiy dostonlari axloqiy tarbiya masalasida katta ahamiyatga ega. Ular insonni halollik, adolat, sabr-toqat va mehnatsevarlik kabi fazilatlarni egallashga undaydi.

Asarlarning bugungi davr uchun ahamiyati:

Bugungi globalashuv davrida yosh avlodni yuksak ma'naviy qadriyatlar asosida tarbiyalash muhim vazifa hisoblanadi. Navoiy dostonlarida ilgari surilgan axloqiy fazilatlar bugungi jamiyat uchun ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Adolat, halollik, mehnatsevarlik va insonparvarlik kabi qadriyatlar har qanday davrda jamiyat taraqqiyotining muhim omili bo'lib kelgan. Shu sababli “Hayrat ul-abror” va “Farhod

va Shirin” dostonlarini o‘rganish nafaqat adabiy tadqiqotlar uchun, balki yosh avlodning ma’naviy tarbiyasida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu asarlar orqali Navoiy insonni komillikka yetaklovchi axloqiy qadriyatlarni targ‘ib etadi va jamiyatni ezgulik hamda adolat yo‘liga chorlaydi.

Navoiy dostonlaridagi axloqiy fazilatlar nafaqat o‘z davri uchun, balki bugungi jamiyat uchun ham muhim ahamiyatga ega. “Hayrat ul-abror” asari ko‘proq pand-nasihat va falsafiy fikrlarga boy bo‘lsa, “Farhod va Shirin” dostoni badiiy voqealar orqali axloqiy g‘oyalarni ifodalaydi. Farhod obrazi orqali yozuvchi ideal inson modelini yaratadi. U nafaqat jasur va sadoqatli, balki mehnatkash hamdir. Bu esa komil inson obrazining muhim belgilaridan biridir. Shuningdek, “Hayrat ul-abror” dostonida shoir adolatli jamiyat qurish g‘oyasini ilgari suradi. Bu g‘oya bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Xulosa

“Hayrat ul-abror” va “Farhod va Shirin” dostonlari Alisher Navoiy ijodida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu asarlarda adolat, mehnatsevarlik, sabr, insonparvarlik kabi axloqiy fazilatlar yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlangan. Bu dostonlar orqali shoir komil inson g‘oyasini targ‘ib etadi va jamiyatni ma’naviy poklanishga chorlaydi. Shu sababli Navoiy asarlari bugungi kunda ham axloqiy tarbiya va ma’naviy kamolot uchun muhim manba hisoblanadi. Alisher Navoiy ning Hayrat ul-abror va Farhod va Shirin dostonlari o‘zbek mumtoz adabiyotining muhim namunalari bo‘lib, ularda insonning ma’naviy kamoloti va axloqiy fazilatlar yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlangan. Mazkur asarlar orqali shoir komil inson obrazini yaratishga intiladi hamda jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan ma’naviy qadriyatlarni targ‘ib etadi.

Tadqiqot davomida ushbu ikki doston tahlil qilinib, ularda adolat, mehnatsevarlik, sabr-toqat, insonparvarlik, sadoqat va fidoyilik kabi axloqiy fazilatlar muhim o‘rin egallashi aniqlandi. “Hayrat ul-abror” dostonida bu fazilatlar ko‘proq pand-nasihat va falsafiy fikrlar orqali ifodalangan bo‘lsa, “Farhod va Shirin” dostonida ular badiiy voqealar va qahramonlar faoliyati orqali yoritilgan. Ayniqsa, Farhod obrazi orqali insonning mehnatsevarligi, sadoqati va matonati yorqin tasvirlangan bo‘lsa, “Hayrat ul-abror” dostonida adolatli jamiyat, saxovat va halollik g‘oyalari chuqur falsafiy mazmunda bayon etiladi. Bu esa Navoiy ijodida axloqiy tarbiya masalasi alohida o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Shu jihatdan qaraganda, Navoiy dostonlari nafaqat badiiy adabiyot namunasi, balki yosh avlodni ma’naviy barkamollik ruhida tarbiyalovchi muhim manba hisoblanadi. Ularda ilgari surilgan axloqiy g‘oyalar bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Demak, Navoiy merosini o‘rganish va targ‘ib qilish yosh avlodning ma’naviy kamolotini yuksaltirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shavkat Mirziyoyev. **Adabiyot va san’at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma’naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir.** – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
2. Alisher Navoiy. **Xamsa.** – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2011.
3. Alisher Navoiy. **Hayrat ul-abror.** – Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Alisher Navoiy. **Farhod va Shirin.** – Toshkent: Fan nashriyoti.
5. Naim Karimov. **Alisher Navoiy.** – Toshkent: Yoshlar nashriyoti, 2018.
6. Izzat Sulton. **Navoiy ijodining badiiy xususiyatlari.** – Toshkent: Fan nashriyoti.
7. Ozod Sharafiddinov. **Alisher Navoiy ijodini o‘rganish masalalari.** – Toshkent: Ma’naviyat, 2001.
8. **O‘zbek adabiyoti tarixi.** – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2019.